

ЗА МЕТАФОРИЧНИТЕ КОНЦЕПТИ И КУЛТУРАТА

Апстракт: Во трудот ќе бидат разгледани неколку метафорични концепти кои го отсликуваат нашиот поглед на свет. Според теоријата и примерите што ги даваат претставниците на когнитивната лингвистика Lakoff и Johnson, изложени во книгата “Metaphors we live by” (1980), ќе бидат споредени метафорични концепти во англискиот, хрватскиот и македонскиот јазик, со цел да се укаже на тоа што е универзално, а што специфично за дадена култура. Ќе се укаже и на тоа дека метафоризацијата и при развојот на полисемијата на некои лексеми се врши од поконкретни кон поапстрактни домени.

Клучни зборови: јазик, семантика, метафора, концепт, култура

A METAPHORICAL CONCEPTS AND CULTURE

Abstract: In this article, we will consider a few metaphorical concepts that reflect our view of the world. According to the theory and examples of representatives of cognitive linguistics, Lakoff and Johnson, presented in their book “Metaphors we live by” (1980), we will compare the metaphorical concepts in English, Croatian and Macedonian with intention to indicate what is universal and what is specific to a given culture. We will point out that the metaphorization is taking place from concrete to abstract domains even in the development of polysemy of the lexemes.

Key words: language, semantics, metaphor, concept, culture.

Основата за ова наше размислување ни ја даде теоријата на Лејкоф и Џонсон за метафоричната природа на системот на концептуализација во рамките на кој живееме и делуваме, изложена во широко познатата „Metaphors we live by“ (Lakoff and Johnson 1980). Според авторите на оваа теорија, метафорите се проткајуваат во секојдневниот живот, и тоа не само во јазикот, туку и во нашето мислење и делување.

Концептите кои управуваат со нашата мисла ја изградуваат нашата перцепција, начинот на снаоѓање во светот, начинот на којшто се однесуваме со другите луѓе. Системот од концепти ја дефинира нашата стварност.

Овој систем од концепти, што управува со нашата мисла, во голема мера е метафоричен. Според тоа, и начинот на којшто мислиме и она што секојдневно го правиме се базира на метафора.

По традиција, метафората се разгледува само како јазичен феномен, јазичен израз со кој се опишува стварноста. Она што го нуди когнитивната лингвистика, особено споменатото дело на Лејкоф и Џонсон е дека метафората е израз на концептуалниот систем на човекот, на начинот на кој човекот ја конципира стварноста. Истовремено, таа може да биде не само израз, туку и средство со кое се структурира нашиот концептуален систем и средство кое

влијае на нашето делување низ секојдневните активности. На тој начин, метафората може и да ја креира реалноста во која живееме и дејствуваме.

Неминовно, метафората се врзува со посебностите на културата. Одредени метафори се карактеристични за одредени култури. Концептуалниот систем во рамките на кој расудуваме и мислиме, може да припаѓа на универзалното интелектуално наследство, но може да биде и специфичен за културата на која припаѓаме, со што се доближуваме до поимот на менталитет на народот, поим употребуван особено во 19 век, исто така доведуван во врска со јазикот: Јазикот е израз на менталитетот на еден народ¹.

Воведувањето на нови метафорични концепти од една во друга култура, преку различни видови на контакт на говорните заедници може да доведе до културни промени (една од нашите илустрации за метафоричните концепти ќе биде и пример за таков вид на културна промена).

Авторите на оваа теорија за метафорични концепти, Лејкоф и Џонсон, изложуваат и систем на метафори кои ја структурираат нашата перцепција, нашето мислење и нашето делување. Еден од тие метафорични концепти е концептот: *Расправијата (кавгата) е војна*. Како аргумент за ова тврдење ги приведуваат следните примери²:

-на македонски

- Твоите тврдења не можат да се одбранат.
- Ја нападна секоја слаба точка на мојата аргументација.
- Неговите критики ја погодија целта.
- Ги побив неговите аргументи.
- Никогаш не победив во расправија со него.
- Не се согласуваш? Зборувај!
- Ако ја користиш таа стратегија, ќе те збрише.
- Ги поби сите мои аргументи.

-на англиски

- Your claims are undefensible.
- He attacked every weak point in my argument.
- His criticisms were right on target.
- I demolished his argument.
- I've never won an argument with him.
- You disagree? Okay, shoot!
- If you use that strategy, he'll wipe you out.
- He shot down all of my arguments.

---

¹Познатата поставка од теоријата на В. Хумболт.

²За илустрација ќе ги приведеме примерите во оригинална верзија, на англиски јазик, на македонски и на хрватски јазик во превод на Лука Матиќ в. <http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCEQFjAA&url=http%3A%2F%2Fhrca.hr%2Ffile%2F121411&ei=Ad1dVcjyH4HoUJiFgdgK&usg=AFQjCNHsusMjP0XYa34BqkI7F014uuZTzg&sig2=5hFGST62aHcr7YA0vUYEQQ&bvm=bv.93756505,d.d24>

- На хрватски
- Tvoje su tvrdnje neobranjive.
- Napao je svaku slabu točku moje argumentacije.
- Njegove su kritike pogodile metu.
- Uništio sam njegove argumente.
- Nikad nisam pobedio u raspravi s njim.
- Ne slažeš se? Pucaj onda.
- Ako budeš rabio tu strategiju, pomest ćete.
- Oborio je sve moje argumente.

Како што може да се види, двата концепти *војна* и *расправија* ги обединуваат исти јазични изрази: *одбрана, напад, цел (мета), побие (војска), победа, стратегија*. Во едниот случај се работи за физичка борба, во другиот за вербална борба. Расправијата е вербална борба. Тоа е метафоричниот концепт. Овој метафоричен концепт го најдовме во три различни културни и јазични средини: англосаксонската и балканската словенска, и тоа на дел од словенскиот југоисток на Балканот и на дел од словенскиот запад на Балканот. Би можеле да кажеме дека се работи за универзален метафоричен концепт.

Според Лејкоф и Џонсон, во метафоричниот концепт се разликуваат два домена: изворен и целен (оној што е цел на концептот). Во метафоричниот концепт *Кавгата е војна* изворен домен е *војната*, а целен *кавгата*.

Истражувањата во когнитивната лингвистика покажуваат дека „луѓето со помош на концептуалната метафора и метонимија еден, најчесто апстрактен домен (целен домен) го разбираат преку конкретен (изворен) домен.

Оваа појава ја согледаваме и како карактеристична при создавањето на полисемијата на лексемите (Николовска, 2012). Разгледувајќи ги значењата на лексемата *фати*, утврдивме дека нејзината полисемичност се развива во три правци: едниот е од значењето 'улови', другиот од значењето 'успее' и третиот од значењето 'почне'. Утврдивме дека најголема метафоризација се јавува кај значењето 'улови' и тука се развиени најмногу значења. „... во развојот на метафоричноста на оваа лексема како да постојат скалила, етапи: *фати* - 'земе нешто со рака' (Пр. *Го фати детето за рака. Фати го материјалот на фустанов.*)³; *фати* – со екстензија на значењето до 'улови' (нешто што е во движење) (Пр. *Ја фати топката. Фати мува*); потоа спецификација на значењето до 'улови (само) дивеч или риба' (Пр. *Фати неколку риби. Фати дива свиња*.); кога се работи за човек, модификација на значењето 'улови' до 'уапси' (Пр. *Го фатија крадецот*.); па по пат на метафоризација - 'разоткрие некого во нешто, затекне некого во нешто' (Пр. *Го фати мажот како ја изневерува. Го фати во лага. Ги фати конечно како бегаат од работа. Човек не може да те фати на спиење. Извинете ве фатив на спиење*.); 'улови со поглед – успее да види' (Пр. *Се обсираше долж двете насоки на улицата и се напрегаше во сенките да го фати заминувањето на Вети. Зборуваше обидувајќи се да ѝ го фати погледот*.); 'улови превозно средство – успее навреме да се качи на тоа средство' (Пр. *Го фатија автобусот*.); 'улови радио или ТВ сигнал – има прием на радио или ТВ сигнал' (Пр. *Колку канали фаќаш со обична антена?*); 'улови, пронајде партнер/ка, некаква позиција, работа, средства (најчесто материјални)' (Пр. *Слушам си фатил нова девојка. Фати добар проект*.)“ (Николовска 2012: 148). Како што може да се види од примерите, изворниот, физички домен се метафоризира до нефизички значења: 'улови со поглед', 'затекне некого во нешто', 'се здобие со нешто' (добар проект) и сл.

И следните метафорични концепти што ги приведуваат Лејкоф и Џонсон зборуваат за метафоризации од поконкретни кон поапстрактни домени:

³Во заградите ги внесуваме примерите кои се дадени во погоре споменатиот текст.

Understanding is seeing. / Разбирањето, сфаќањето е гледање⁴.

Seeing is touching. / Гледањето е допирање. / Eyes are limbs. / Очите се раце (или нозе).

Последниов концепт ќе го илустрираме со неколку примери на англиски⁵ и на македонски.

I can't take my eyes off her. / Не можам да ги (от)тргнам очите од неа.

He sits with his eyes glued to the TV. / Седеше со очите залепени до телевизорот.

Her eyes picked out every detail of the pattern. / Нејзините очи го забележаа (буквално: го одбраа) секој детаљ од шарата (моделот, дизајнот).

Their eyes met. / Нивните очи се сретнаа.

She never moves her eyes from his face. / Таа никогаш не ги оттргнува своите очи од него.

She ran her eyes over everything in the room. / Таа помина (буквално: претрча) со очите преку сè во собата.

He wants everything within reach of his eyes. / Тој сака сè до што ќе допрат неговите очи (буквално: сè што е во дофат на неговите очи).

Во прилог на овој концепт доаѓа и едно од значењата на глаголот *фати* за кое зборувавме: 'фати (улови) со поглед': *Се обзираше долж двете насоки на улицата и се напрегаше во сенките да го фати заминувањето на Вети. Зборуваше обидувајќи се да ѝ го фати погледот.*

Следниот концептот за кој ќе зборуваме е концептот *Времето е пари*⁶. За него би можеле да кажеме дека не е универзален во мерка во која беше концептот *Кавгата е војна*. Го анализиравме во јазични контексти на англиски јазик⁷, на хрватски (преземени од веќе споменатиот превод на Лука Матиќ) и на македонски.

- на англиски јазик

You're running out of time.

You need to budget your time.

Put aside some time for ping pong.

Is that worth your while?

Do you have much time left?

You're wasting my time.

This gadget will save you hours.

I don't have the time to give you.

How do you spend your time these days?

That flat tire cost me an hour.

I've invested a lot of time in her.

I don't have enough time to spare for that.

He's living on borrowed time.

You don't use your time profitably.

I lost a lot of time when I got sick.

Thank you for your time.

- на хрватски јазик

---

⁴Гледање со умот. Ние го имаме убавиот и многу илустративен глагол за оваа појава – *согледува*.

⁵преземени од Lakoff and Johnson 1980.

⁶И овој концепт го наоѓаме кај Lakoff and Johnson 1980.

⁷ исто така преземени од Lakoff and Johnson 1980.

Ponestaje ti vremena.
Moraš pažljivo gospodariti svojim vremenom.
Odvoji nešto vremena za stolni tenis.
Je li to vrijedno tvog vremena?
Je li ti ostalo puno vremena?
Tratiš moje vrijeme.
Uz pomoć ove sprave uštedjetćete puno vremena.
Nemam vremena koje bih ti posvetio.
Kako trošiš vrijeme ovih dana?
Probušena guma koštala me puno vremena.
Utrošio sam puno vremena u nju.
Nemam dovoljno vremena da ga potrošim na to.
Živi u sudačkoj nadoknadi.
Pazi na to da ti se uloženo vrijeme isplati.
Zbog bolesti sam izgubio puno vremena.
Hvala ti za tvoje vrijeme.

- на македонски
Ти изминува времето.
Треба (добро) да го менацираш времето / да управуваш со времето.
Најди малку време за пинг-понг.
Вреди ли да трошиш време за тоа?
Ти остана ли многу време? / Имаш ли уште многу време?
Ми го трошиш времето. / Ми го тепаш времето.
Оваа направа ќе ти скрати / ќе ти заштеди многу време.
Немам време да ти посветам.
Како го поминуваш времето деновиве?
Дупнатата гума ми одзема еден час.
Потрошив многу време на неа. Вложив / инвестирав многу време во неа.
Немам време да го трошам на тоа.
Живее подарено време. / Живее живот на подарок.
Не го поминуваш времето корисно.
Изгубив многу време кога бев болен.

Од примерите се гледа дека времето е нешто што се поседува (има), што се „буџетира“ – менаџира, се става настрана (буквално на англ. put aside), што се троши или се штеди. Во примерите на англиски јазик, во буквален превод, времето се дава, нештата чинат време како што нештата чинат извесна сума пари, времето се инвестира, се живее позајмено време, времето се користи профитабилно или се губи.

Живееме во време во кое минутите телефонски разговор чинат пари, часовите, седмиците или месеците работа се исплаќаат, дури и времето поминато како казна во затвор може да се измери / замени со пари. Навистина живееме во време кое ја отсликува метафората *Времето е пари*.

Ако ги споредиме примерите на англиски јазик и нивните преводи на хрватски и на македонски, ќе забележиме дека во хрватските и во македонските примери има помалку експлицитни примери што времето го поврзуваат со пари. И овде времето се штеди и се троши, но и се посветува. Уште повеќе, во нашиот јазик важи и

метафоричниот концепт *Времето е река*⁸. Тоа тече (Пр. Ти истече времето.), поминува (Пр. Никако да ми помине времето. Брзо ми поминува времето. Бавно ми поминува времето.). Тоа е сè уште скапоцено богатство кое се троши и штеди, може да се губи, но и да се поминува (корисно, со некого и сл.). Може некому и да се посвети. Во нашиот менталитет, би можеле да кажеме дека времето не е пари во голема мерка, туку е повеќе богатство и река што тече, што поминува. Тоа сè уште нè разликува од модерната западна цивилизација. Нашиот концептуален систем сè уште не е многу зафатен од материјалистичкиот поглед на свет, иако со придобивките од модерната цивилизација (минутажата за телефонските разговори и сл.), тој сè повеќе има шанси да се доближи до него.

„Голем број од нашите активности (расправиите, решавањето проблеми, управувањето со време и сл.) се метафорични по природа. Метафоричните концепти кои ги карактеризираат овие активности ја структурираат нашата сегашна реалност. Новите метафори имаат моќ да креираат една нова реалност. Тоа може да започне да се случува кога ќе почнеме да го разбираме светот во рамките на метафората, а станува подлабока реалност кога ќе почнеме да делуваме во рамките на метафората. Кога нова метафора влегува во концептуалниот систем врз кој ги засноваме нашите активности, таа ќе го направи поинаков тој систем, како и перцепциите и акциите што произлегуваат од него. Многу културни промени произлегуваат од воведувањето на нови метафорични концепти, како и од загубата на некои стари концепти. На пример, вестернизацијата на културите во светот делумно се должи на воведувањето на метафората *Времето е пари*“ (Lakoff and Johnson 1980)“.

Метафорите не се само облик на книжевно изразување. Тие се слика на концептуалниот систем кој го обликува нашето секојдневно живеење. Уште повеќе, тие може, како што видовме, преку туѓо јазично и воопшто културно, животно влијание и да го променат нашиот поглед на свет, а со тоа и нашиот секојдневен живот.

ЛИТЕРАТУРА

1. Николовска В. (2012) Од семантиката на *фати* и *фатален*. Македонски јазик, LXIII, стр. 143-153.
2. Lakoff G and Johnson M. 1980. *Metaphors we live by*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
3. Lakoff G and Johnson M. 1980. *Metaphors we live by*. Chicago and London: The University of Chicago Press (превод од Лука Матиќ на стр. 3-9). <http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCEQFjAA&url=http%3A%2F%2Fhrcaak.srce.hr%2Ffile%2F121411&ei=Ad1dVcjyH4HoUJiFgdgK&usq=AFQjCNHsusMjP0XYa34Bqkl7F014uuzTZg&sig2=5hFGST62aHcr7YA0vUYEQQ&bvm=bv.93756505,d.d24>

---

⁸ И во овој метафоричен концепт, целниот апстрактен домен од концептот (време) се врзува метафорично за конкретен (изворен) домен (река).

